

Aneta Sokół

Uniwersytet Szczeciński

e-mail: aneta.sokol@wzieu.pl; aneta.dorota@wp.pl

RÓŻNORODNOŚĆ SPOŁECZNA I PRZESTRZENNA JAKO WARUNEK ROZWOJU EFEKTYWNOŚCI SEKTORA KREATYWNEGO

SOCIAL AND SPATIAL DIFFERENCES AS A CONDITION FOR DEVELOPING THE EFFECTIVENESS OF THE CREATIVE SECTOR

DOI: 10.15611/pn.2017.489.31

JEL Classification: H11, H31

Streszczenie: Gospodarkę XXI wieku charakteryzuje dynamizm, zmienność, jak również niepewność i ryzyko. Szybko zmieniające się warunki konkurencji w środowisku lokalnym i globalnym spowodowały potrzebę aktywnej, prokreatywnej i proinnowacyjnej postawy działania podmiotów gospodarczych. Proces twórczy rzadko dzieje się w izolacji; zwykle jest wynikiem interakcji zachodzących pomiędzy ludźmi określonej społeczności. Jednak niektóre osoby są w stanie lepiej łączyć elementy z różnych dziedzin wiedzy, tak by powstała z nich wartość dodana. Aby skutecznie generować twórczość, społeczności powinny być ukierunkowane na zwiększanie efektywności poprzez jej różnorodność. Także różnorodność przestrzenna nie jest obojętna dla wzmocnienia efektu twórczości. Celem artykułu są rozważania poznawcze, teoretyczno-metodologiczne na temat uwarunkowań rozwoju różnorodności społecznej i przestrzennej oraz jej wpływu na sektor kreatywny.

Słowa kluczowe: sektor kreatywny, różnorodność, społeczeństwo, przestrzeń.

Summary: The economy of the 21st century is characterized by dynamism, volatility as well as uncertainty and risk. Rapidly changing conditions of competition in local and global environment have caused the need for active, pro-creative and pro-innovative behavior of business entities. Creative process, rarely happens in isolation. This is usually the result of interactions among people in a particular community. However, some people are better able to combine elements from different fields of knowledge to create added value. To effectively generate creativity, communities should be geared towards increasing efficiency through diversity. Also spatial diversity is not indifferent to strengthening the effect of creativity. The aim of the paper is cognitive, theoretical and methodological considerations on the determinants of development of social and spatial diversity and its influence on the creative sector. The analysis used the methods of document testing: analog and heuristic and interviews.

Keywords: creative sector, diversity, society, space.

1. Wstęp

Współczesny rozwój oraz konkurencyjność gospodarek kształtuje struktury gospodarcze, w których prym wiodą podmioty ukierunkowane na rozwój innowacji. Im więcej takich właśnie przedsiębiorstw oraz im lepsza ich efektywność działania, tym większe szanse kraju na potencjalny wzrost gospodarczy. Obecnie wiedza, jaką nauka i praktyka posiadają, wskazuje, że to właśnie od nich zależy długotrwały wzrost krajów, jak i ich konkurencyjność.

Jest oczywiste, że podstawowym fundamentem konstrukcyjnym społeczeństwa są przedsiębiorstwa, które mają swoje sukcesy w dłuższej perspektywie oparte na wspieraniu i rozwoju kapitału intelektualnego pracowników, w tym i twórczości. W obecnych warunkach o udanym istnieniu podmiotu decyduje jakość właśnie tego potencjału. Jego poziom warunkuje sukces, możliwości wzrostu i rozwoju nie tylko poszczególnych przedsiębiorstw, lecz także konkurencyjności określonych obszarów terytorialnych. Znaczną rolę w podnoszeniu gospodarek odgrywają przedsiębiorstwa z sektora kreatywnego skoncentrowane na twórczości i innowacjach. Powodem wprowadzenia nowych innowacji są oszczędności, wzrost bogactwa materialnego i kapitału intelektualnego.

Artykuł oparto na przekonaniu, że twórczość i innowacje tworzą podstawowy filar efektywnie prosperujących przedsiębiorstw, nie tylko z sektora kreatywnego. Kolejnym założeniem jest to, że marnowanie lub słabe wykorzystanie potencjału twórczości jest największą stratą, jaka może dziać się w nowoczesnym społeczeństwie. W związku z powyższym ważnym zagadnieniem stała się analiza determinant, które mogą wpływać na rozwój podmiotów lub je hamować. Perspektywy rozwojowe przedsiębiorstw, w tym szczególnie sektora kreatywnego, uzależnione są m.in. od uwarunkowań makro- i mezoekonomicznych. Dlatego za podstawowy warunek długofalowego rozwoju analizowanego sektora należy przyjąć prowadzenie przez państwo stabilnej polityki gospodarczej. W tym zakresie uznać należy, że jednym z kreatorów rozwoju jest różnorodność społeczna i przestrzenna. Z powyższego wynika, że poziom rozwoju twórczości i sektora kreatywnego jest zależny od różnorodności, która odgrywa istotną rolę w generowaniu i tworzeniu innowacji.

Sektory kreatywne są w zglobalizowanym świecie źródłem wiedzy i innowacyjnego myślenia. Znaczy to przede wszystkim, że podmioty te zapewniają rozwój i stabilny wzrost w danym kraju. Stąd badania, które są tu prezentowane, będą miały na celu *zbadanie wpływu różnorodności społecznej i przestrzennej na sektory kreatywne*. Natomiast drugim aspektem badań będzie określenie, *na ile potencjał różnorodności jest wykorzystywany, jaka jest jego efektywność i jak należy go ukierunkowywać, by rozwijał się w pożądanym kierunku*. Przyczynkiem do podjęcia tego wątku były badania, które opublikowano w opracowaniach tematycznych, w skład których wchodzi publikacje [Sokół 2013, 2016a, 2016b, 2016c].

2. Definicja różnorodności i inspiracje teoretyczne

Współczesne społeczeństwa i regiony ulegają wpływowi globalizacji, to powoduje, że powstają globalne i wielokulturowe przestrzenie w formie fizycznej, ale i mentalnej. Pozwala to na wykorzystanie wielofunkcyjnych możliwości, jakie stwarza współczesny świat, który uniezależnia się od nietradycyjnych talentów siły roboczej. Coraz częściej wskazuje się na znaczącą rolę różnorodności społecznej, jak i przestrzennej jako warunku rozwoju twórczości i innowacyjności. W związku z tym maksymalizowanie i kapitalizowanie różnorodności stało się współcześnie ważnym czynnikiem.

Zagadnienia różnorodności są obecnie uważane za ważne i mają się stać jeszcze ważniejsze w przyszłości ze względu na rosnące różnice w populacji wielu krajów. Podmioty gospodarcze oraz otoczenie muszą skoncentrować się na różnorodności i szukać sposobów, by stawać się całkowicie integrującymi, ponieważ w różnorodności tkwi potencjał dający większą wydajność i przewagę konkurencyjną. W związku z powyższym należy przyjąć, że różnorodność jest kluczowym składnikiem skutecznego rozwoju i efektywności.

2.1. Koncepcja różnorodności

Definiowanie pojęcia „różnorodność” budzi wiele kontrowersji i rodzi nieraz sprzeczności. Przykładowo, różnorodność przez wiele lat odnoszono tylko do mikroskali badawczej skupiając się na jednostce. Współcześnie istnieje zdecydowana tendencja do definicji wielości wymiarów różnorodności. Stąd też w literaturze przedmiotu różnicuje się termin ze względu na zakres prowadzonych analiz i jej poziomy. Najczęściej jednak stosowaną klasyfikacją jest rozróżnienie indywidualnego od zbiorowego poziomu [Harrisson, Sin 2006; za: Maddy, Steyaert 2003]. W związku z tym w niniejszym artykule różnorodność będzie traktowana jako synonim heterogeniczności, a powyższe prezentowane dwa konteksty będą używane zamiennie jako układ przenikających się zależności.

Z uwagi na poziom jednostkowy różnorodność została zdefiniowana jako obiektywne i subiektywne różnice pomiędzy osobami o atrybutach, które mogą wywoływać postrzeganie, że jedna osoba różni się od drugiej [np. Van Knippenberg i in. 2004]. W jednym z pierwszych artykułów na ten temat opisano różnorodność jako „ludzi z różnych środowisk etnicznych, narodowości, wieku, religii i klasy społecznej” [Carter i in. 1982; za: Maddy, Steyaert 2003]. Przez wiele lat termin „różnorodność” identyfikowano z różnymi cechami jednostki, wśród których jako podstawowe wyróżniano: płeć, klasę ekonomiczną, stan cywilny, orientację seksualną, poziom wykształcenia, niepełnosprawność itd. Ponadto w literaturze przedmiotu znane są poglądy, w których różnorodność można określić jako: uznanie, zrozumienie, akceptowanie i wycenę różnic wśród osób z uwzględnieniem wieku, klasy, rasy, pochodzenia etnicznego, płci, niepełnosprawności itp. [Esty i in. 1995]. Także znane na świecie klasyfikacje

prezentowanego terminu mogą obejmować rozróżnienie między łatwo widocznymi cechami biologiczno-demograficznymi (np. wiek, płeć, etniczność) i mniej zauważalnymi atrybutami poznawczo-osobistymi (np. osobowość, wiedza, wartości) [Milliken, Martins 1996; za: Maddy, Steyaert 2003].

Jeszcze nieco inne spojrzenie na różnorodność jednostkową prezentują badacze Loden i Rosener [1991; za: Mazur 2010], którzy definiują to pojęcie w kontekście wartości, różnicując jedną grupę ludzi od drugiej na poziomie podstawowym i średnim. Zgodnie z tą koncepcją pierwotne wymiary różnorodności, wywierające główne wpływy, dotyczą ludzkiej tożsamości. Zaliczono do nich: płeć, pochodzenie etniczne, rasę, orientację seksualną, wiek i umysł lub fizyczne zdolności i cechy. Przy czym główne wymiary kształtują jednostkowe samopoznanie i podstawowe poglądy świata. Istotne jest to, że ten wymiar różnorodności najbardziej oddziałuje na grupy w miejscu pracy i na społeczeństwo. Kontekst wtórny różnorodności jest mniej widoczny, ale wywiera bardziej zmienny wpływ na tożsamość osobistą. W tej kategorii zawarto: wykształcenie, położenie geograficzne, religię, język ojczysty, rodzinny status, styl pracy, doświadczenie zawodowe, doświadczenie wojskowe, rolę organizacji i poziomu dochodów oraz stylu komunikacji. Ponadto wymiary wtórne wpływają na poczucie własnej wartości. Kolejny wymiar badawczy prezentuje Arredondo [2004; za: Mazur 2010], który interpretując czynniki kontekstowe opisujące różnorodność jednostkową, ale nie tylko, dodaje kulturę, klasę społeczną i język. Przywołany autor do głównych wymiarów zalicza opiekę zdrowotną oraz zainteresowania rekreacyjne. Do kategorii wtórnych zaś badacz dodaje wymiar trzeciorzędny, który obejmuje doświadczenie historyczne. Warte zauważenia są również inne koncepcje opisywane przez Jackson i Joshi [2001], w ramach których rozszerzono pojęcie różnorodności poprzez klasyfikowanie i poszukiwanie jej atrybutów w zadaniach lub związkach związanych z pracą i relacjami.

Na podstawie przytoczonych poglądów badawczych można wnioskować, że pojęcie różnorodności dla wielu autorów jest zjawiskiem subiektywnym, w pewnych granicach swobodnie interpretowanym. Przy czym warte zauważenia jest to, że zdarza się także, że podział i definicja różnorodności niejednokrotnie stwarzane są przez samych członków grupy, którzy na podstawie różnych tożsamości społecznych klasyfikują siebie jako podobnych lub odmiennych.

Podsumowując, warto wskazać, że często cytowaną klasyfikację różnorodności (ujmowaną indywidualnie, ale i zbiorowo) można skategoryzować w pięć następujących grup [McGrath i in. 1995]:

- 1) cechy demograficzne, takie jak wiek, pochodzenie etniczne, płeć, orientacja seksualna, fizyczna, status, religia i wykształcenie,
- 2) wiedza, umiejętności i zdolności związane z zadaniami,
- 3) wartości, poglądy i postawy,
- 4) osobowość oraz style poznawcze i postawne,
- 5) status organizacji, np. hierarchiczna pozycja, dziedzina zawodowa, stowarzyszenia i starszeństwa.

2.2. Różnorodność społeczna i przestrzenna w kontekście rozwoju twórczości i sektorów kreatywnych – ustalenia terminologiczne i inspiracje teoretyczne

Twórczość i innowacyjność można badać przez związek pomiędzy różnymi aspektami warunkującymi ich rozwój. Ponieważ kategorie te są zjawiskiem złożonym, wymagają stworzenia pewnych sprzyjających warunków zarówno w otoczeniu, jak i w podmiotach gospodarczych dla zwiększenia efektywności procesów (artykuł stanowi kontynuację cyklu omawiającego wybrane aspekty rozwoju twórczości, które zostały zaprezentowane w pracach: [Sokół 2013, Sokół 2016a, 2016b, 2016c]. Analizy dokonywane w tym dyskursie naukowym, uwzględniające wpływ różnych wymiarów, pozwalają wskazać, że również różnorodność ma istotny wpływ na rozwój twórczości [Milliken, Martins 1996; Williams, O'Reilly 1998]. W wielu badaniach udowodniono, że stan niejednorodności zawsze prowadzi do większej twórczości oraz do lepszego przetwarzania poznawczego i wykorzystania informacji [Watson, Tellegen 1993].

W dalszej części artykułu główny nurt badawczy będzie skoncentrowany na wybranych aspektach różnorodności społecznej i przestrzennej. Dodatkowo mając na uwadze objętość opracowania oraz uwzględniając dogłębną analizę opinii ujętych w literaturze źródłowej, przedstawiono tylko najważniejsze z nich. I tak przykładowo prezentując rozważania na temat różnorodności społecznej, istotne dla rozwoju twórczości są: zwiększanie potencjału twórczego wśród ludzi (jego poziom), płeć, wykształcenie, pochodzenie etniczne, zmienność składu społeczeństwa, energia i współzależność społeczeństwa oraz poziom autonomii społecznej. Natomiast analizując różnorodność przestrzenną, warto wskazać, że dla twórczości istotne są: identyfikacja i symboliczne znaczenie miejsca oraz kreatywna przestrzeń.

Pierwszym aspektem, który ma wpływ na twórczość warunkującą także rozwój sektorów kreatywnych, jest właściwy skład społeczności zamieszkującej określony obszar terytorialny. Udowodniono, że aby wzmocnić i budować twórczy potencjał wśród członków społeczności, należy upewnić się, że część z nich to osoby twórcze i ukierunkowane na innowacje. Przebywanie czy współpraca z innymi twórczymi ludźmi wpływa również stymulująco na procesy twórcze, pozwala bowiem rozwijać się jednostkom przez współzawodnictwo i naśladowanie innych [Zhou 2003]. Także osoby z doświadczeniem i wiedzą profesjonalną są niezwykle pożądanymi członkami społeczeństw twórczych. Im większa ich wiedza i im większe doświadczenie, tym lepszy efekt celu, który ma zostać osiągnięty w ramach wspólnych działań. Współcześnie w celu tworzenia nowości łączy się dziedziny, czasem nawet niepokrewne, stąd też członkami zbiorowości powinny być osoby z różnorodną wiedzą dziedzinową i wykształceniem. Ponadto ważne jest, by w społeczności znalazły się jednostki o charakterystycznych cechach adaptatorów i innowatorów.

Następnym wyróżnikiem, który może determinować funkcjonowanie społeczeństwa w kontekście rozwoju twórczości, a tym samym i rozwoju sektorów kreatywnych,

jest jego spójność (spoistość) postrzegana jako zestaw czynników, dzięki którym członkowie współpracują ze sobą i chcą przebywać ze sobą. Chodzi tu przede wszystkim o wszelkie formy wspólnego podejmowania inicjatyw czy też działalności, w tym przedsięwzięć gospodarczych. Ponadto warto zauważyć, że spójność społeczna jest związana z synergia. Przy czym efekt synergii osiągnąć jest w określonych i sprzyjających do tego warunkach. Jego występowanie związane jest z głębszym i bardziej skutecznym przetwarzaniem wspólnych pomysłów, wymaganiami poznawczymi, umiejętnościami, możliwościami i motywacją. Ze spójnością związany jest również istotny czynnik, jakim jest integracja grupy społecznej. Wszystkie powyższe wymienione kategorie są pożądane, ponieważ mogą generować wartości dodane w grupie społecznej, tj. wzrastający poziom zaufania, łatwość przyjmowania krytycznych uwag, większy optymizm, poczucie bezpieczeństwa, łatwość wyrażania opinii, lepszy poziom komunikacji, wsparcie i pomoc od innych członków społeczności. Istotne znacznie dla rozwoju twórczości, a tym samym i sektorów kreatywnych, ma także energia grupy społecznej. Jest ona definiowana jako pewnego rodzaju napięcie występujące w grupie. W literaturze przedmiotu wymienia się cztery ważne funkcje tzw. energetyzacji [Karwowski 2003]: umożliwia rozpoczęcie i kończenie działania; pozwala przełamywać trudności, jakie napotyka społeczność na swojej drodze; jest niezbędna do kierowania grupą; pozwala przewycięzać konflikty. Następną determinantą, która również decyduje o rozwoju twórczości, jest społeczna współzależność i jej świadomość. Współzależność jest bezpośrednio skorelowana z poziomem zaangażowania społeczeństwa. Oryginalny jej wymiar dotyczy takich zachowań, w których uczestnicy są zależni od siebie w celu uzyskania określonego wyniku. Równie ważnym elementem w rozwoju twórczości jest autonomia i swoboda funkcjonowania – jej ograniczenie lub brak hamuje twórczość w społeczeństwie. Brak wolności nie tylko w podejmowaniu decyzji staje się istotnym czynnikiem utrudniającym prawidłowość jego funkcjonowania [Franková 2011].

Kolejnym wśród wymienionych aspektów warunkujących rozwój twórczości społecznej jest zróżnicowanie płci. Jest to niezwykle ważne, ponieważ różnice płciowe wynikające z funkcji mózgu pozwalają inaczej postrzegać rzeczywistość oraz problemy, jak i możliwości ich rozwiązania [Karwowski 2003]. To sprawia, że efekty osiągnięte z twórczości mogą generować dodatkową wartość dodaną w społeczeństwie.

Podsumowując rozważania dotyczące różnorodności społecznej, trzeba zauważyć, że pomimo tak wielu przytoczonych powyżej argumentów wskazujących na istotne znaczenie tej kategorii ekonomiczno-społecznej dla rozwoju twórczości, nie każdy jej aspekt prowadzi do tych oczekiwanych rezultatów [Williams, O'Reilly 1998; Jackson i in. 2003]. Te wątpliwości związane są z różnorodnością etniczną, która może deprecjonować wymianę poglądów i swobodę członków, co negatywnie może wpływać na poziom twórczości w społeczeństwie [Nakui i in. 2008].

Kolejnym czynnikiem, zaliczonym już do różnorodności przestrzennej, jest identyfikacja i symboliczne znaczenie miejsca jako ważnej determinanty dla rozwoju twórczych pomysłów. Jak już wspomniano, środowisko ma znaczenie dla tożsamości

społecznej, która utworzona została we współdziałaniu ze środowiskiem fizycznym i odpowiada za trzy rodzaje procesów, w tym i ich rozwój. Są to: świadomy dialog ze środowiskiem, podświadomy dialog z otoczeniem i wewnętrzny dialog między świadomością i podświadomością. Twierdzi się, że dzięki emocjonalnym doświadczeniom miejsce zyskuje symboliczne znaczenie dla każdego człowieka. To znaczenie może mieć wpływ na zwiększone lub zmniejszone spotkania między ludźmi i sprawić zupełnie inne postrzeganie zarówno ich, jak i miejsca. Jeżeli jest ono identyfikowane z przyjemnymi doznaniem wynikającymi m.in. z kontaktów z ludźmi, wówczas chęć zaangażowania, jak i współdziałania w społeczeństwie będzie się zwiększała, a tym samym wzrastać powinna liczba innowacji [Lerdahl 2001]. Następnie twórcza przestrzeń również determinuje efektywność twórczych procesów, tym samym wpływając na twórczość społeczeństwa. Jej zagospodarowanie powinno być ciekawe i stymulujące, jak też elastyczne i możliwe do adaptacji. Można dostosowywać otoczenie do jednego projektu lub wielu projektów ze względu na ograniczone możliwości użytkownika miejsca. Ze względu na objętość artykułu zagadnienia związane z projektowaniem przestrzeni jako miejsca twórczych działań zostały zaprezentowane w stopniu bardzo ogólnym. Nudne i nieciekawe miejsca, które nie determinują aktywizacji członków społeczeństwa do twórczości, mogą negatywnie wpływać na procesy twórcze (szerzej na ten temat [Lerdahl 2001]).

3. Różnorodność społeczna i przestrzenna katalizatorem rozwoju twórczości i sektorów kreatywnych – ujęcie empiryczne

W artykule przedstawiono zakres problematyki badań własnych. Obszar badań prezentowanej tematyki obejmuje poznanie omawianych zagadnień na płaszczyźnie zarówno teoretycznej (studia literaturowe), jak i empirycznej (przeprowadzone zogniskowane wywiady grupowe). Na podstawie zastosowania odpowiednich metod i procedur naukowych zdefiniowano pojęcie różnorodności społecznej i przestrzennej oraz jej wpływ na rozwój twórczości i sektora kreatywnego. Oznacza to, że w badaniach zostaną wykorzystane szczególne metody: analiza, synteza, indukcja i dedukcja. Konkluzją dla dokonanych badań będzie odpowiedź na następujące pytania badawcze: *Czy w opinii badanych pomiędzy różnorodnością społeczną a przestrzenną powinien znajdować się znak równości, mówiąc o czynnikach wpływających na prawidłowy proces rozwoju sektorów kreatywnych? Jakie usprawnienia należałoby wprowadzić, aby usprawnić na tyle proces wykorzystania wymienionych różnorodności, by efektywniej sprzyjały rozwojowi sektorów kreatywnych?*

W związku z powyższym zostały postawione następujące hipotezy: 1. *Im większa różnorodność społeczna i przestrzenna, tym większy wpływ na rozwój twórczości w podmiotach z sektora kreatywnego, a tym samym ilość wygenerowanych innowacji.* 2. *Różnorodność społeczna i przestrzenna są jedną z głównych determinant koniecznych do prawidłowego rozwoju sektora kreatywnego.*

W badaniach jakościowych przeprowadzone zostały zogniskowane wywiady grupowe, zwane powszechnie fokusami (FGI). Prowadzona była dyskusja, w ramach której analizowano zjawiska związane z zagadnieniem różnorodności społecznej i przestrzennej i jej wpływu na procesy rozwoju twórczości oraz sektora kreatywnego. Zogniskowane wywiady grupowe były przeprowadzone w grupie studentów w kwietniu 2016 roku. W grupie badano ludzi w wieku od 19 do 40 lat (pokolenie X – 3 osoby, Y – 5 osób, Z – 4 osoby), którzy pracują i mieszkają co najmniej 10 lat w Szczecinie. Grupa składała się z 12 osób (tym 5 kobiet). Uczestnicy dyskusji byli zatrudnieni w branżach: reklamy, mediów, przemysłu, wydawniczej i spożywczej.

W ramach przeprowadzonego badania fokusowego nie zaobserwowano znaczących różnic generacyjnych w kontekście większego skierowania uwagi danego pokolenia na wybrane składowe różnorodności, jako determinant rozwoju twórczości, w tym i sektorów kreatywnych. Pracownicy sektorów kreatywnych częściej podawali przykłady w odniesieniu zarówno do różnorodności społecznej, jak i przestrzennej, a osoby pracujące poza tym sektorem częściej skupiały swoją uwagę tylko na różnorodności społecznej. Różnicując grupę pod względem płci, w większym nasileniu można było zaobserwować bardziej emocjonalny stosunek do różnorodności społecznej i przestrzennej w przypadku kobiet. Mężczyźni wskazywali na różnorodność społeczną przede wszystkim jako tę uwarunkowującą rozwój twórczości, a tym samym sektorów kreatywnych.

W związku z tym na początku uczestnicy dyskusji zostali zapytani o rolę twórczości jako generatora wartości dodanej w aspekcie uzyskiwania ekonomicznych korzyści. W badanej grupie rola ta określana była przede wszystkim jako źródło dóbr kulturalnych. Jeden z uczestników zdefiniował rolę twórczości jako *źródło innowacji i wszelkiego postępu technicznego*. Inna uczestniczka powiedziała, że w jej opinii *twórczość od zarania dziejów była, jest i będzie stymulatorem rozwoju, wszelkiego rozwoju*, natomiast kolejne osoby wskazywały, iż twórczość pełni rolę postępową, aktywizacyjną, progresywną w kontekście rozwoju ludzkości. Badani dopytani, co przez tę rolę rozumieją, wskazywali na liczne przykłady różnych dzieł twórczych, które wpłynęły na postęp technologiczny, ale również i ekonomiczny. Mężczyźni wymieniali jako przykłady dzieła należące do twórczości użytkowej, tj. wynalezienie koła, maszyny parowej, komputerów, Internetu i nowoczesnych technologii. Kobiety w tej kategorii poznawczej wskazały żarówkę, elektryczność, kino jako te wytwory ludzkiego działania, które rewolucjonizowały rzeczywistość. Aczkolwiek badani zgodnie uznali, że twórczość jednak najbardziej kojarzy im się z kulturą. Wśród przykładów twórczych dzieł w tym wymiarze wymieniali: malarstwo, muzykę, architekturę. Zapytani, *czy ta forma twórczości posiada walor ekonomicznej korzyści, np. zysku*, zgodnie wszyscy odpowiedzieli, że tak. Warto zwrócić uwagę, że nawet nieświadomie uczestnicy badania zaklasyfikowali dzieła twórcze w kategoriach: wybitne i jako te usprawniające codzienność, czyli użytkowe.

Następnie zapytano uczestników dyskusji, *z czym kojarzą im się sektory kreatywne i czy przestrzeń, w jakiej zamieszkują i pracują, można uznać za kreatywną*

i sprzyjającą rozwojowi twórczości indywidualnej i zbiorowej. W związku z tym poproszono badanych, by dokończyli zdanie: *Sektory kreatywne to: sektory, których podstawą działania jest kreatywność; związane z kulturą i aktywizacją; które opierają swoją działalność na tworzeniu innowacji.* Zatem poproszono uczestników, by wskazali branże, które zaliczyliby do tych sektorów. Wśród udzielonych odpowiedzi wymieniono: reklamę, architekturę, IT, wydawnictwo, projektowanie, instytucje badawcze, innowacyjny przemysł. Następnie, kontynuując wątek dyskusji, dopytano badanych, które działalności ich zdaniem najlepiej rozwijają się w ich miejscu zamieszkania i pracy. Wśród odpowiedzi znalazły się wskazania dotyczące: programowania, działalności wydawniczej, architektury i reklamy.

Zapytano też uczestników dyskusji, *czy ich miejsce zamieszkania i pracy można uznać za kreatywne.* Tylko 5 osób spośród 12 uznało, że zarówno miejsce zamieszkania, jak i pracy tworzy im warunki do rozwoju kreatywności; 3 osoby wskazywały, że miejsce pracy jest polem, w którym mogą rozwijać swoją kreatywność, natomiast 6 osób odpowiedziało, że miejsce zamieszkania tylko stwarza im takie możliwości. Jako kreatywne miejsce zamieszkania wskazywały przede wszystkim kobiety.

W związku z powyższym kolejnym aspektem poruszonym w dyskusji były czynniki, jakie badani zaliczyliby do tych najważniejszych, uwarunkowujących rozwój twórczości i tym samym sektorów kreatywnych. Jako pierwsze czynniki grupa wymieniła: atmosferę współpracy, relacje społeczne, bezpieczeństwo i zaufanie, różnorodność i zmienność. Niestety różnorodność nie znalazła się jako pierwsza i najważniejsza determinanta rozwoju twórczości i sektorów kreatywnych. Na pierwszym miejscu grupa wymieniła atmosferę współpracy.

Na pytanie, *czy w opinii badanych różnorodność może wpływać na rozwój twórczości i co należy rozumieć przez to pojęcie,* uczestnicy odpowiadali głównie, że różnorodność (czyli zdaniem badanych także niejednorodność) kulturowa determinuje rozwój twórczości i sektorów kreatywnych. W związku z tym zapytano uczestników dyskusji, dlaczego ta różnorodność kojarzy im się przede wszystkim z twórczością. Badani odpowiadali, że w kontekście współczesnych wydarzeń, jakie dzieją się na świecie (masowej migracji społeczności afrykańskich do Europy), ta właśnie różnorodność jako pierwsza nasunęła się im w skojarzeniach. Tylko jedna wypowiedź ukierunkowana była na różnorodność społeczną jako tę, która determinuje twórczość. Zdaniem członka dyskusji jest to różnorodność wynikająca z wykształcenia, kontekstu religijnego, pochodzenia, wieku czy miejsca zamieszkania.

W związku z powyższym dopytano uczestników, z czym kojarzy im się różnorodność przestrzenna, a z czym społeczna, oraz która z nich ich zdaniem zajmuje ważniejsze miejsce z uwagi na rozwój twórczości i sektorów kreatywnych. Niestety badani mieli problem ze wskazaniem, która konkretnie różnorodność spośród tych dwóch jest ważniejsza. Zgodnie wszyscy stwierdzili, że to zależy od kontekstu analizy, np. miejsca, w którym pewne działania się odbywają, czy czasu, w którym realizowane są działania. Zatem nie osiągnięto konsensusu i uczestnicy dyskusji uznali, że biorąc pod uwagę powyższe warunki, należy postawić znak równości pomiędzy obiema

kategoriami jako determinantami twórczości. Warte zauważenia jest to, że tylko jedna z osób uznała, że jej zdaniem różnorodność społeczna jest znacznie ważniejsza od różnorodności przestrzennej. Swoje stanowisko uzasadniła tym, że ludzie stymulują innych ludzi do tego, by ci działali twórczo, a tym samym sami tworzyli przestrzeń, która będzie sprzyjała rozwojowi twórczości i sektorów kreatywnych. Dopytana o to, czy mogłaby podać uzasadnienie, odpowiedziała: *jeśli są twórczy ludzie, to oni sami stworzą przestrzeń, która będzie twórcza, tym samym będą aktywizować innych ludzi do podobnych zachowań*. Można zatem uznać, że w kontekście tej wypowiedzi różnorodność społeczna jest samonapędzającym się kołem zamachowym, które będzie tworzyło wartość dodaną i kreowało warunki do rozwoju twórczości.

Uczestnicy panelu po zapoznaniu się z autorskimi czynnikami różnorodności społecznej i przestrzennej poproszeni zostali o wskazanie, które ich zdaniem odgrywają istotną rolę w rozwoju twórczości, w tym i zwiększaniu efektywności sektorów kreatywnych (grupa miała zadanie nadać im odpowiedni status, wskazując w skali od 1 do 5 – najmniej ważny to 1 i najważniejszy to 5). Początkowo badani mieli problem z określeniem jasnego stanowiska, jednak gdy poszczególne osoby zaczęły wymieniać determinanty, wówczas pozostali włączyli się w dyskusję. Efektem wspólnej analizy było uszeregowanie czynników według kryterium od najważniejszego do najmniej ważnego. To pozwoliło posegregować następująco wymienione wyróżniki: zwiększanie potencjału twórczego wśród ludzi (jego poziom) – 5, wykształcenie – 5; energia społeczeństwa – 5; współzależność społeczna – 4; płeć – 4; pochodzenie etniczne – 3; poziom autonomii społecznej – 3 i zmienność składu społeczeństwa – 1. Natomiast mając na uwadze różnorodność przestrzenną, jako najważniejsze wskazano kreatywną przestrzeń – 5, a jako mniej ważną identyfikację i symboliczne znaczenie miejsca – 4.

Podsumowując badanie, uczestnicy sami stwierdzili, że dzięki analizie zjawiska i dyskusji zwrócili uwagę na wielowątkowe aspekty różnorodności jako jednego z ważniejszych wyróżników rozwoju twórczości i sektorów kreatywnych. Były one im znane, aczkolwiek nie klasyfikowali tych wyróżników w kontekście różnorodności. Stąd też bez zawahania zdaniem członków panelu (9 osób) różnorodność ma istotny wpływ na efektywność generowanych pomysłów, a tym samym i innowacji na danym obszarze terytorialnym. Tym samym popierają oni hipotezę mówiącą o tym, że im wyższa różnorodność społeczna i przestrzenna oraz tolerancja dla zróżnicowań, tym wyższy poziom generowanych wartości dodanych w sektorze kreatywnym i nie tylko.

4. Zakończenie

Koncepcja różnorodności jako kategoria badawcza staje się coraz bardziej popularna. Pojawia się coraz więcej badań ukazujących nowy kontekst zagadnienia. Pomimo tego koncepcja ta stale jest słabo rozpoznawana na gruncie teoretycznym, ale i empirycznym. Do rzadkości należą analizy szczegółowe, które obejmują różnorodność przestrzenną i społeczną jako determinantę twórczości. Wnioski uzyskane w tym badaniu pozwalają wskazać i potwierdzić przyjętą w badaniu hipotezę

pierwszą, że im większa różnorodność, tym większy rozwój twórczości i sektorów kreatywnych. W pewnym stopniu uzyskane dane potwierdzają wpływ różnorodności przestrzennej i społecznej na twórczość (pozytywnie zweryfikowano hipotezę drugą). Również wyniki badań potwierdzają prezentowane w literaturze przedmiotu tezy o tym, iż ważnymi determinantami dla respondentów, sprzyjającymi rozwojowi twórczości, w tym sektorów kreatywnych, były: zwiększanie potencjału twórczego wśród ludzi (jego poziom), wykształcenie; energia społeczeństwa; współzależność społeczna, płeć, pochodzenie etniczne, poziom autonomii społecznej, zmienność składu społeczeństwa. Okazało się, że ważną rolę odgrywa kreatywna przestrzeń.

Mając na uwadze rozwój twórczości na danej przestrzeni, czy to miejskiej, czy regionalnej, władze lokalne powinny zwrócić szczególną uwagę na aspekty wymienione powyżej, gdyż one są ważnymi elementami składowymi uwarunkowującymi rozwój potencjału w kierunku innowacyjności. Dbłość o rozwój tych kluczowych aspektów prowadzi także do poprawy życia mieszkańców danego obszaru terytorialnego. Wzbogacając przez różne inicjatywy rozwój zbiorowego kapitału ludzkiego i społecznego, władze dbają w kontekście długoterminowego rozwoju o postęp i innowacyjność.

Literatura

- Arredondo P., 2004, *Organizational Assessments for Planning Diversity Initiatives*, A Workshop presented at Arizona State University on February 12th.
- Carter E., Kepner E., Shaw M., Woodson W.B., 1982, *The effective management of diversity*. *Society for the Advancement of Management*, *Advanced Management Journal*, no. 47, s. 49–53.
- Esty K., Griffin R., Schorr-Hirsh M., 1995, *Workplace diversity. A manager's guide to solving problems and turning diversity into a competitive advantage*, Adams Media Corporation, Avon MA.
- Franková E., 2011, *Kreativita a inovace v organizaci*, Grada, Praha.
- Harrison D.A., Price K.H., Gavin J.H., Florey A.T., 2002, *Time, teams, and task performance: Changing effects of surface- and deep-level diversity on group functioning*, *Academy of Management Journal*, no. 45, s. 1029–1045.
- Jackson S.E., Joshi A., Erhardt N.L., 2003, *Recent research on team and organizational diversity: SWOT analysis and implications*, *Journal of Management*, no. 29, s. 801–830.
- Joshi A., Jackson S.E., 2003, *Managing workforce diversity to enhance cooperation in organizations*, [w:] *International Handbook of Organizational Teamwork and Cooperative Working*, eds. M.A. West, D. Tjosvold, K. Smith, Wiley, New York.
- Karwowski M., 2003, *Twórcze przewodzenie*, Instytut Przedsiębiorczości i Samorządności, Warszawa.
- Lerdahl E., 2001, *Staging for creative collaboration in design teams*, doctoral thesis, Norwegian University of Science and Technology.
- Loden M., Rosener J.B., 1991, *Workforce America! Managing Employee Diversity as a Vital Resource*, Business One Irwin, Illinois.
- Maddy J., Steyaert Ch., 2003, *Theories of Diversity within Organisation Studies: Debates and Future Trajectories*, Fondazione Eni Enrico Mattei, Milano.
- Mazur B., 2010, *Cultural Diversity in Organisational Theory and Practice*, *Journal of Intercultural Management*, vol. 2, no. 2.

- McGrath J.E., Berdahl J.L., Arrow H., 1995, *Traits, Expectations, Culture and Clout: The Dynamics of Diversity in Workgroups*, S.E. Jackson & M.N. Ruderman.
- Milliken F.J., Martins L.L., 1996, *Searching for common threads: Understanding the multiple effects of diversity in organizational groups*, *Academy of Management Review*, vol. 21, no. 2, s. 402–433.
- Nakui T., Paulus P.B., Van der Zee K.I., 2008, *Effects of diversity and attitude toward diverse groups on perception and performance*, unpublished manuscript, University of Texas, Arlington.
- O'Reilly C.A., Flatt S., 1989, *Executive team demography: Organizational innovation and firm performance*, Working Paper, School of business, University of California.
- Sokół A., 2013, *Identification of determinants of creative activity sectors development in Polish regions on example of West Pomeranian Voivodship*, *International Scientific Journal Human Resources Management and Ergonomics HRM&E*, no. 1.
- Sokół A., 2015, *Zarządzanie twórczością w organizacji. Koncepcja, metody i narzędzia*, CeDeWu, Warszawa.
- Sokół A., 2016a, *Creative Human Capital as source of the development of intellectual capital*, [w:] *13th International Scientific Conference Human potential development*, eds. M. Blaškova, R. Blaško, A. Sokół, University of Szczecin, University of Žilina, Szczecin 2016, s. 220–232.
- Sokół A., 2016b, *Empirical verification of internal and external factors in the development of the creative sector (the group of creative class)*, [w:] *Modern Conditions of Development Economics and Management*, eds. J. Rosak-Szyrocka, A. Sokół, University of Maribor, Celje, Słowenia, s. 169–185.
- Sokół A., 2016c, *Empirical verification of factors of creativity development and shaping the creative attitudes of students-creative/knowledge workers*, [w:] *Modern Conditions of Development Economics and Management*, eds. J. Rosak-Szyrocka, A. Sokół, University of Maribor, Celje, Słowenia, s. 161–167.
- Van Knippenberg D., De Dreu C.K., Homan A.C., 2004, *Work group diversity and group performance: an integrative model and research agenda*, *Journal of Applied Psychology*, vol. 89(6).
- Watson D., Tellegen A., 1993, *Toward a consensual structure of mood*, *Psychological Bulletin*, no. 98, s. 219–235.
- Williams K., O'Reilly C.A., 1998, *Demography and diversity in organizations*, *Research in Organizational Behavior*, no. 77, s. 140.
- Zhou J., 2003, *When the presence of creative coworkers is related to creativity: Role of supervisor close monitoring, developmental feedback and creative personality*, *Journal of Applied Psychology*, no. 88, s. 261–276.